
A CSALÁD SZEREPE EGYES SERDÜLŐKORI PROBLÉMÁK MEGJELENÉSÉBEN

Elekes Zsuzsanna

ELŐZMÉNYEK

Magyarországon ma csaknem minden második házasság válással végződik, az újránházasodások aránya pedig 36%-kal mérséklődött az elmúlt húsz évben (Pongrácz 2011, 2012). Bár az élettársi kapcsolatok száma jelentősen növekedett, a hazai longitudinális adatok arra utalnak, hogy ez elsősorban fiatal korra jellemző, a házasságot megelőző, nem pedig az újránházasodást helyettesítő együttélési forma (Spéder 2005). Mindez azzal jár, hogy egyre több gyermek, fiatal nő fel olyan családban, ahol meg kell tapasztalnia a szülők válása okozta traumát, el kell fogadni egy „új” szülő megjelenését, vagy csupán csak egy szülő állandó jelenlétére lehet számítani.

Durkheim óta a család szerepe, a családon belüli integráció hatása szinte valamennyi problémás viselkedés hátterében megtalálható. A család mint a társadalmi integráció egyik alapintézménye nemcsak az öngyilkossággal szemben játszhat óvó szerepet, hanem általában a normasértő viselkedésekkel szemben is (Durkheim 1982). A család ugyanakkor a szocializáció egyik legfőbb színtere. A szocializációs folyamatban bekövetkező zavarok pedig hozzájárulhatnak a későbbi deviáns viselkedési formák kialakulásához (Andorka–Buda–Cseh–Szombathy 1974; Buda 1992).

Számos kutatás vizsgálta a család összetételének hatását a fiatalok drogfogyasztási szokásaira. Ezek alapján egyértelműen megállapítható, hogy azok a fiatalok, akik mindkét vér szerinti szülőjükkel együtt élnek, kisebb valószínűséggel dohányoznak, fogyasztanak alkoholt vagy tiltott szert, mint azok, akik mindennapi életében az egyik vér szerinti szülő sincs jelen (Bjarnasson 2000; Bjarnasson et al. 2003; Backovic et al. 2006). Kevésbé egyértelmű különbség figyelhető meg azok között a családok között, ahol csak egy vér szerinti szülő van jelen, illetve ahol vér szerinti szülő és nevelőszülő él együtt. Egyes kutatások azt

valószínűsítik, hogy az egyszülős családokban nevelkedő fiatalok szerfogyasztási szokásai hasonlóak a mozaik-családokban¹ nevelkedőkéhez (például Ahlström et al. 2001), más adatok pedig azt, hogy a mozaikcsaládokban élők inkább a két vér szerinti szülővel együtt élők szerfogyasztási szokásaihoz állnak közelebb (Adlaf-Ivis 1996; Bjarnasson et al. 2003).

Az ESPAD- (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs) kutatás 2003. évi adatain készült elemzés szerint a dohányzás szignifikáns kapcsolatban van a *családszerkezettel*, mégpedig oly módon, hogy az egy vér szerinti szülő által nevelt, illetve mozaikcsaládban élők között egyértelműen gyakrabban fordul elő a dohányzás, mint a teljes családban² nevelkedők között. Az alkoholfogyasztás és a családszerkezet kapcsolata országonként nagyobb változatosságot mutatott, egyes országokban – főleg Európa keleti részén – a családszerkezet kevésbé hatott az alkoholfogyasztásra, más országokban viszont a teljes család óvó hatása volt megfigyelhető. Az ESPAD-kutatásban részt vevő országok többségében a marihuána-fogyasztásra szintén hatással volt a családszerkezet: az egyszülős és mozaikcsaládokban élők nagyobb valószínűséggel próbálták ki a marihuánát, mint teljes családban élő társaik (Hibell et al. 2004).

Az ESPAD-kutatások magyarországi adatai változó képet mutattak: az 1995. évi adatok szerint azok szeszfogyasztása, akik egy vér szerinti szülő mellett nevelkedtek, inkább a teljes családban élőkéhez állt közel és mérsékeltebb volt, a mozaik-családokban és vér szerinti szülők nélkül nevelkedők körében viszont inkább a nagyobb fogyasztás volt a jellemző. 1999-re az egy vér szerinti szülős családmodell óvó hatása megszűnni látszott, és az ebben a családformában nevelkedő fiatalok fogyasztása inkább a mozaikcsaládokban élőkéhez került közelebb (Elekes-Paksi 2000). A 2003. és 2007. évi magyar adatok ismét azt mutatták, hogy az egy vér szerinti szülős családokban nevelkedett fiatalok a dohányzás és az alkoholfogyasztás tekintetében védettebbek, mint a mozaikcsaládokban élők. Ugyanakkor az egyéb drogok esetében nem találtunk különbséget a két családtípus között (Elekes 2009).

Nemcsak a család szerkezete, hanem a *fiatalok és a szülők kapcsolata* is hatással van a szerfogyasztási szokásokra. Sőt: Ahlström és munkatársai (2001) szakirodalmi áttekintése arra is felhívja a figyelmet, hogy a család szerkezetén és a szülők fogyasztásán kívül a szülő-gyermek kapcsolat szintén befolyásolhatja a fogyasztási szokásokat. A szülő-gyermek közötti szegényes kommunikáció, a családi melegség és a szülői kontroll hiánya a fiatalok szerfogyasztását befolyásoló legfontosabb tényezők közé tartozik (Nation-Heflinger 2006). A szülői

1 Nevelőszülő és vér szerinti szülő.

2 Mindkét vér szerinti szülő jelen van.

gondoskodás nem kellő mértéke, az ellentmondásos nevelési elvek szintén jelentősen növelhetik a szerfogyasztás kialakulásának kockázatát (Windle 2000). Curran (2007) amerikai középiskolások között készült felmérésében az általa vizsgált családi tényezők közül a szülői szabályok és elvárások létét találta a leginkább visszatartó hatásúnak – egyértelműnek tűnt a családi légkör hatása is, de kevésbé erősnek, mint a szülők által felállított szabályok. Hasonló következtetésekre jutnak Gerra és társai (2004) olasz középiskolások között végzett vizsgálatukban. Brassai és Pikó (2005) magyar adatok alapján szintén arra a megállapításra jut, hogy a szülőkhöz fűződő kevésbé jó kapcsolat, a szülőkkel való konfliktusok növelik a szerfogyasztás valószínűségét. A nevelési módszerek alapján a támogató anya, szigorú apa szülői páros tűnik számukra leginkább védő tényezőnek.

Az alábbi elemzésben a családszerkezet és a szerfogyasztás kapcsolatán kívül azt vizsgáljuk, hogyan befolyásolta családszerkezet a fiatalok *egyéb problémás viselkedését és mentális állapotát*. Arra is választ keresünk, hogy a szülők nevelési elvei, illetve a családon belüli viszonyok mennyire tudják mérsékelni vagy éppen felerősíteni az aktuális családforma hatását a fiatalok szocializációs folyamataira, problémás viselkedésére.

MÓDSZER

Az elemzéshez a 2011. évi ESPAD- kutatás magyar adatait használjuk (Hibell et al. 2012). A kutatás iskolában tanuló 16 éves fiatalok országos reprezentatív mintáján készült, osztályos lekérdezővel, önkitöltős módszerrel (N=3062).³

Magyarázó változóként a család szerkezetét, a szülők iskolai végzettségét, valamint a családi élet minőségét jellemző három mutatót használtuk.

A *család szerkezetét* a megkérdezettek „Kivel élsz együtt?” kérdésre adott válaszai alapján négy kategóriába soroltuk: *teljes családnak* azt tekintettük, ahol a megkérdezett mindkét vér szerinti szülővel együtt élt, *egyszülőes családnak* azt neveztük, ahol csak egy vér szerinti szülő volt jelen a háztartásban, *mozaikcsaládnak* azt, ahol egy vér szerinti szülő és egy nevelőszülő élt együtt, *egyéb családnak* pedig a vér szerinti szülő nélküli családokat.

A szülőket legmagasabb iskolai végzettségük alapján négy kategóriába soroltuk: felsőfokú végzettségű, érettségivel rendelkezik, szakmunkás végzettségű, legfeljebb 8 általános iskolai osztállyal rendelkezik. További két kategóriába soroltuk azokat a diákokat, akik nem tudják szüleik iskolai végzettségét, illetve akiknek nincsen édesanyja vagy édesapja.

3 A kutatást az OTKA (K 81353) és a Nemzeti Drogfókuszpont támogatta.

A *családi élet minőségét* három mutatóval vizsgáltuk: Az *édesapához és az édesanyához fűződő viszonyral való elégedettséget* egy-egy ötfokú skálán mértük (5 = nagyon elégedett, 1 = egyáltalán nem elégedett). A harmadik mutatóként egy nyolc itemből álló kérdéssorral mértük a szülői támogatás és kontroll különböző formáit.

A kérdéssor az alábbi kérdéseket tartalmazta:

1. A szüleim egyértelmű szabályokat határoznak meg arról, mit csinálhatok *otthon*
2. A szüleim egyértelmű szabályokat határoznak meg arról, mit csinálhatok, *ha nem vagyok otthon*
3. A szüleim tudják, *kivel* töltöm az estét
4. A szüleim tudják, *hol* töltöm az estét
5. Könnyen kapok megértést és gondoskodást anyámtól és/vagy apámtól
6. Könnyen kapok érzelmi támogatást anyámtól és/vagy apámtól
7. Könnyen kapok kölcsön pénzt anyámtól és/vagy apámtól
8. Könnyen kapok pénzt ajándékba anyámtól és/vagy apámtól

A válaszokat a diákok egy ötfokú skálán jelölhették, ahol az 5 jelentette a „majdnem mindig” az 1 pedig a „majdnem soha” választ.

A *serdülőkori problémák indikátoraiként* vizsgáltuk:

- A *szertifogyasztás* problémásabb formáit:
 - napi dohányzás
 - havi lerészegedés
 - tiltott szerfogyasztás az életben
- Az *iskolai problémára* utaló „iskolai lógást”:
 - előfordult-e veled az előző hónapban, hogy egyszerűen nem mentél be az iskolába, lógtál
- *Egyéb problémás viselkedés* mutatójaként vizsgáltuk az alábbi kérdésekre kapott válaszokat:
 - előfordult-e veled bármelyik az alábbiak közül:
 - több mint egy napra elszöktél otthonról
 - azon gondolkoztál, hogy kárt tegyél magadban
 - kárt tettél magadban
 - öngyilkosságot kíséreltél meg

A kérdésre adható válaszok: soha, egyszer, kétszer, 3-4-szer, 5 vagy több alkalommal.

- Az *önbecsülés mértékét* a Rosenberg-féle önbecsülés skálával mértük (Kokkevi-Fotiou 2009).
- A *depressziós tünetek* előfordulását a CES-D skála rövidített változatával vizsgáltuk (Kokkevi-Fotiou 2009).

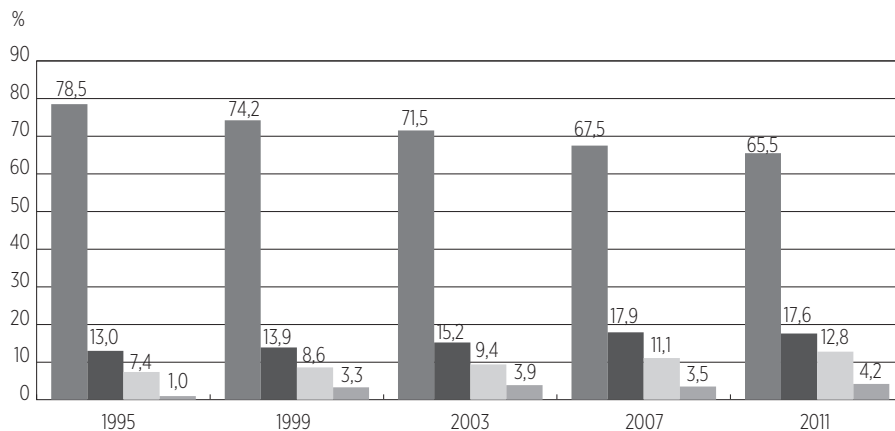
EREDMÉNYEK

A CSALÁD JELLEMZŐI

2011-ben az általunk megkérdezett 16 éves fiatalok alig kétharmada élt együtt mind két vér szerinti szülőjével. Az ESPAD-kutatások 16 éve alatt a teljes családban élők aránya jelentősen, 13 százalékponttal csökkent. 2011-ben a diákok 17,6%-a egyszülős családban, 12,8%-a pedig mozaikcsaládban élt. Az elmúlt 16 évben mindkét családforma határozott növekedést mutatott. Bár a vér szerinti szülő nélkül nevelkedő fiatalok aránya ma sem jelentős, 1995–2011 között több mint négyszeresére nőtt azon diákok aránya, akik vér szerinti szülő nélkül nevelkedtek (1. ábra).

1. ábra

A családszerkezet változása a 16 évesek körében (%)

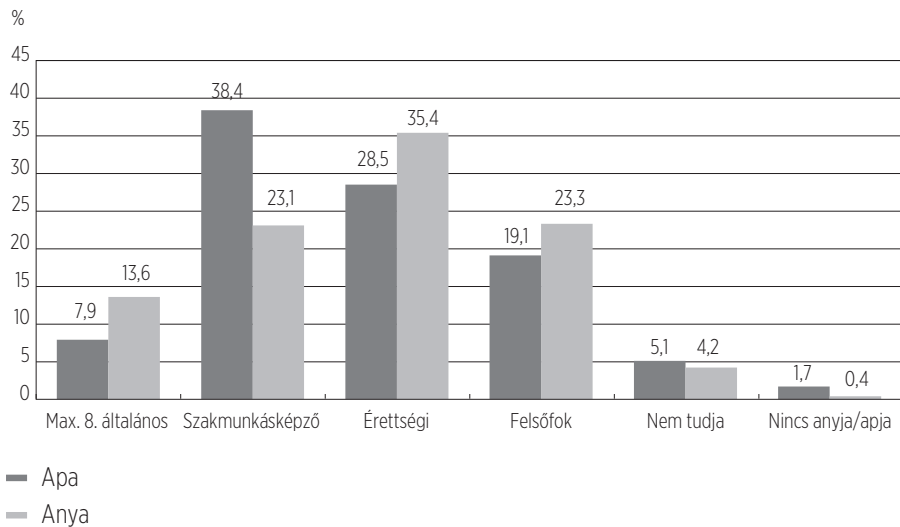

- Teljes család
- Egyszülős család
- Mozaikcsalád
- Egyéb

A megkérdezett 16 évesek többségének szülei legalább 8 általános iskolai végzettséggel rendelkeznek. A felsőfokú végzettségű apák aránya 19,1%, az anyáké pedig 23,3%. A diákok 6,8%-a az apja, 2,1%-a pedig az anyja iskolai végzettségéről nem tud semmit (2. ábra).

2. ábra

A szülők legmagasabb iskolai végzettsége (%)

A szülőkhöz fűződő viszonyral való elégedettség átlagértéke (5 fokú skálán mérve) az anyák esetében 4,26 volt, az apák esetében valamivel alacsonyabb: 3,95. A szülőkkel való elégedettség mértéke szignifikáns kapcsolatban van a családszerkezettel. A teljes családban élők elégedettebbek szüleikhez fűződő viszonyukkal, mint a többi családformában élők. A mozaikcsaládban élők kissé mértékben elégedettebbek, mint az egyszülős családban élők. Legkevésbé a vér szerinti szülő nélkül nevelkedők elégedettek.

A 16 évesek jelentős részének szülei tudnak róla, hol és kivel töltik estéiket a fiatalok, és a megkérdezettek többsége azt állítja, gyakran kap megértést és gondoskodást a szüleitől. Viszonylag alacsony azok aránya, akik szerint szüleik egyértelmű szabályokat határoznak meg azzal kapcsolatban, mit csinálnak otthon vagy az otthontól távol (1. táblázat).

1. táblázat

A szülői támogatás és kontroll különböző formáira „gyakran” vagy „nagyon gyakran” választ adók aránya (%)

	Gyakran, vagy nagyon gyakran
A szüleim egyértelmű szabályokat határoznak meg arról, mit csinálhatok <i>otthon</i>	29,3
A szüleim egyértelmű szabályokat határoznak meg arról, mit csinálhatok, <i>ha nem vagyok otthon</i>	27,6
A szüleim tudják, <i>kivel</i> töltöm az estét	83,3
A szüleim tudják, <i>hol</i> töltöm az estét	86,5
Könnyen kapok megértést és gondoskodást anyámtól és/vagy apámtól	82,7
Könnyen kapok érzelmi támogatást anyámtól és/vagy apámtól	76,8
Könnyen kapok kölcsön pénzt anyámtól és/vagy apámtól	62,4
Könnyen kapok pénzt ajándékba anyámtól és/vagy apámtól	57,2

A szülői támogatásra és kontrollra kapott válaszok alapján főkomponens-elemzést végeztünk. Az elemzés során három faktort tudtunk elkülöníteni. A három faktor az eredeti változók információtartalmának 72%-át őrizte meg (2. táblázat).

Az első, *érzelmi támogatás* faktorban az érzelmi támogatás, gondoskodás és a gyerek szabadidejéről való tájékozottság fejeződik ki. A második, *szülői kontroll* faktorban a szülői kontroll, szabályozás erőssége az érzelmi és anyagi támogatás hiányával társul. A harmadik, *anyagi támogatás* faktor a szülői kontroll hiányát és az anyagi támogatás átlagon felüli mértékét jellemzi.

2. táblázat

A főkomponens-elemzés komponens mátrixa

	Komponens		
	1	2	3
A szüleim egyértelmű szabályokat határoznak meg arról, mit csinálhatok <i>otthon</i>	0,039	0,873	0,150
A szüleim egyértelmű szabályokat határoznak meg arról, mit csinálhatok, <i>ha nem vagyok otthon</i>	0,134	0,867	0,114
A szüleim tudják, <i>kivel</i> töltöm az estét	0,684	0,108	-0,571
A szüleim tudják, <i>hol</i> töltöm az estét	0,721	0,078	-0,550
Könnyen kapok megértést és gondoskodást anyámtól és/vagy apámtól	0,807	-0,141	0,091
Könnyen kapok érzelmi támogatást anyámtól és/vagy apámtól	0,786	-0,077	0,104
Könnyen kapok kölcsön pénzt anyámtól és/vagy apámtól	0,596	-0,103	0,527
Könnyen kapok pénzt ajándékba anyámtól és/vagy apámtól	0,508	-0,085	0,584

Az érzelmi faktor és a korlátozást kifejező faktor is szignifikáns kapcsolatot mutat a megkérdezett diákok családszerkezetével. A teljes családban élők az átlagosnál nagyobb mértékű érzelmi támogatásról, gondoskodásról számolnak be, míg az érzelmi támogatást kifejező faktor értéke a vér szerinti szülő nélkül nevelkedők körében a legkisebb mértékű. Ugyanakkor ebben a családformában élőknel a legmagasabb a korlátozást kifejező faktor értéke. Legkevesbé a teljes családban élők érzékelik szüleik korlátozását. Az anyagi támogatás faktor értéke nincs szignifikáns kapcsolatban a család szerkezetével (3. táblázat).

3. táblázat

A szülői támogatást és kontrollt kifejező faktorok átlagos értéke családtípusonként

	Érzelmi támogatás faktor	Szülői kontroll faktor
Teljes család	0,0645	-0,0062
Egyszülős család	-0,0186	-0,0164
Mozaikcsalád	-0,1772	-0,0332
Egyéb család	-0,4935	0,3292

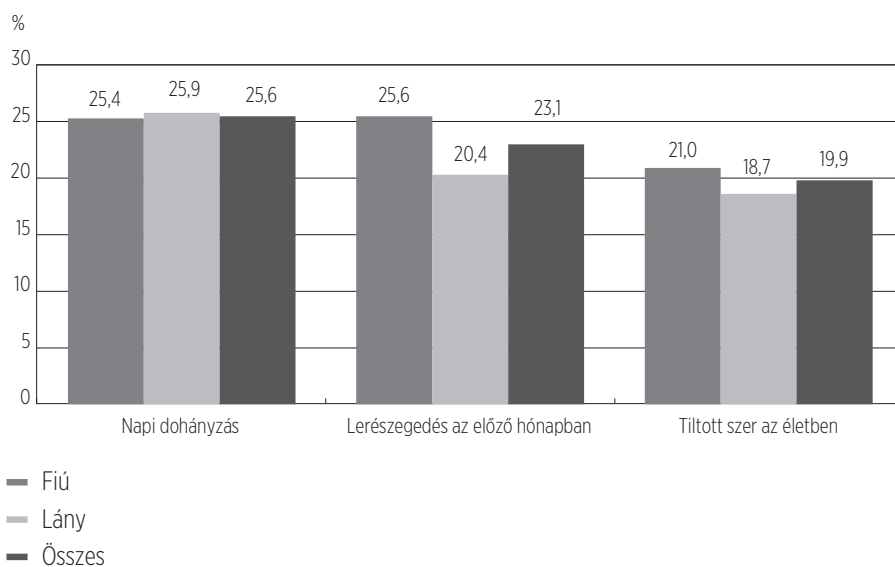
A SERDÜLŐKORI PROBLÉMÁK ELTERJEDTSÉGE

Problémás szerfogyasztás

A megkérdezett 16 évesek egynegyede dohányzik napi rendszerességgel. Az előző havi lerészegedés ennél valamivel kisebb mértékű, 23,1%, és a diákok közel egyötöde próbált már valamilyen tiltott szert az életében. A dohányzás fiúknál és lányoknál hasonló arányú, ám a fiúknál valamelyest nagyobb arányban fordult elő a rendszeresebb lerészegedés és a tiltott szerek kipróbálása is (3. ábra).

3. ábra

Problémás szerfogyasztási formák nemenként (%)

Egyéb problémás viselkedés, problémára utaló jellemző

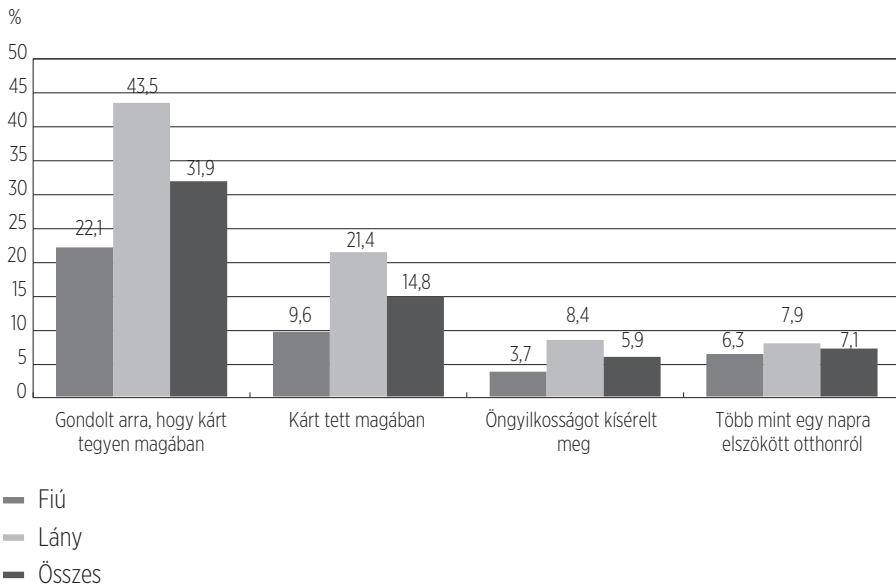
A problémás viselkedés egyik mutatójaként vizsgált *iskolai lógás* nem túlzottan elterjedt a fiatalok körében. 2011-ben a diákok 11,8%-a számolt be iskolai lógásról a kérdezést megelőző hónapban, fiúk és lányok nagyjából hasonló arányban (11,3%, illetve 12,4%)

Összesen a *diákok több mint egyharmada számolt be valamilyen önsértő magatartásról vagy azon való gondolkodásról, illetve otthonról történő elszökésről*. A lányoknál a megfelelő arány 45,1%, a fiúknál pedig 25,7%.

Leggyakrabban mindkét nemnél az *önmagában való kártevésen gondolkodás* fordult elő: a diákok közel egyharmada, a lányok 43,5%-a gondolkodott már életében az önkárosítás valamilyen formáján. A tényleges önkárosítás ennél ritkább, de minden ötödik lánnyal előfordult már valamilyen önkárosító magatartás. Az otthonról való elszökés és az öngyilkossági kísérlet is ritkábban fordul elő a diákok között. Míg a szökés előfordulásában a fiúk és a lányok alig különböznek egymástól, az öngyilkossági kísérlet – a felnőtt népességhez hasonlóan – inkább a lányokra jellemző (4. ábra).

4. ábra

Önkárosító magatartások előfordulása a 16 éves diákok között nemenként (%)

Az önsértő magatartásra vonatkozó válaszokon főkomponens-elemzést végeztünk. Az elemzés során kapott főkomponens az eredeti változók információ-tartalmának 68,6%-át őrizte meg. A kapott főkomponenst problémafaktornak neveztük el (4. táblázat).

4. táblázat

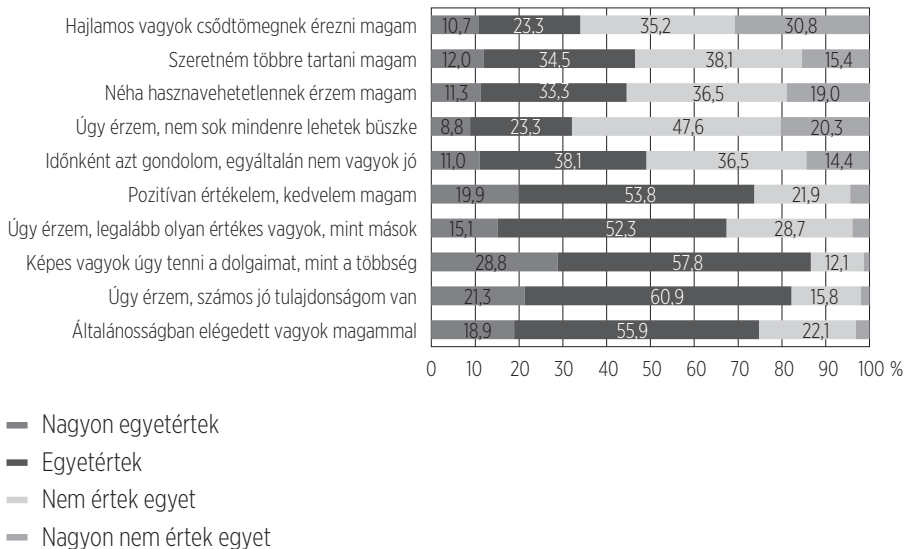
A problémafaktor komponens mátrixa

	Komponens
Azon gondolkodott, hogy kárt tegyen magában	0,836
Kárt tett magában	0,888
Öngyilkosságot kísérelt meg	0,755

Az *önbecsülés* értékét mérő Rosenberg-féle skála egy 10 itemből álló kérdés-sorozat, amely 4 fokú skálán méri a különféle állításokkal való egyetértés mértékét (Kokkevi–Fotiu 2009). Az egyes itemekre kapott válaszok megoszlását az alábbi ábra mutatja (5. ábra).

5. ábra

Az *önbecsülés-skála* kérdéseire kapott válaszok megoszlása

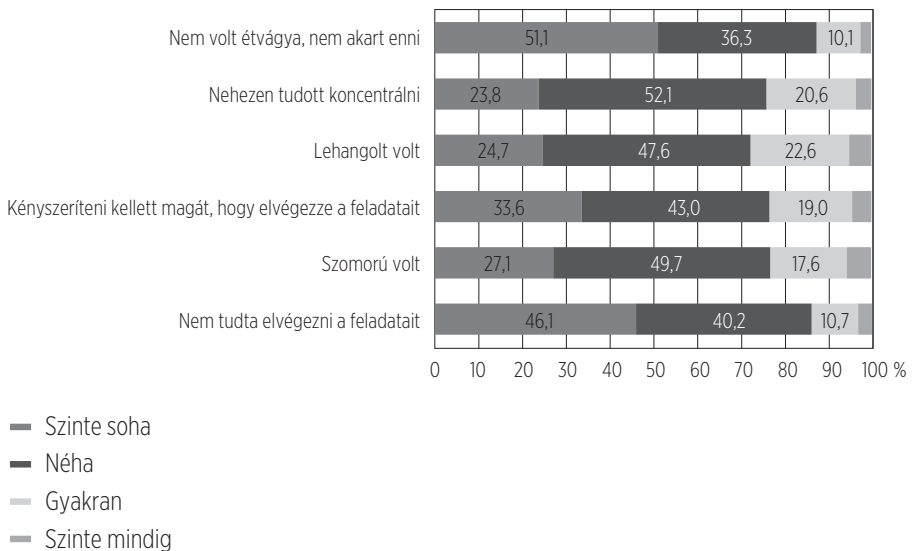

Az önbecsülés-skála kérdéseiből – a pozitív és negatív állítások egy irányba fordítása után – *önbecsülési indexet* képeztünk, amely 10 és 40 közötti értéket vehet fel, és amely indexnél a magasabb érték az önbecsülést, az alacsonyabb érték pedig az önbecsülés hiányát jelezte. Az index megbízhatóságát jelző Cronbach alfa-érték 0,84. A minta egészét jellemző skála-érték 19,15. A nemek közötti eltérések szignifikánsak ($p=0,000$), a lányoknál valamelyest alacsonyabb (17,73) az önbecsülést jelző index, mint a fiúknál (20,46).

A *depresszió* mértékét mérő CES-D skála rövidített változata hat itemből áll, és különféle depressziós tünetek előfordulását kérdezi a megelőző hét napra vonatkozóan (Kokkevi–Fotiou 2009). Az egyes itemekre kapott válaszok megoszlását az alábbi ábrában közöljük (6. ábra).

6. ábra

A különféle depressziós tünetek előfordulásának gyakorisága a megelőző hét napon

A depresszió-skála értékét az egyes kérdésekre adott válaszok alapján indexeltük. Ennek megfelelően a skála 6–24 közötti értéket vehet fel, ahol a kisebb értékek a tünetek előfordulásának ritkaságát, a nagyobb értékek pedig a gyakoribb előfordulást jelzik. A 0,831 Cronbach alfa-érték alapján az így képzett skála megbízhatónak tekinthető. A teljes mintára jellemző átlagérték 11,41, a depresszió skála értéke a lányoknál szignifikánsan magasabb, mint a fiúknál (lányok 12,3, fiúk: 10,59)

A CSALÁDI ÉLET JELLEMZŐI ÉS A SERDÜLŐKORI PROBLÉMÁK KÖZÖTTI KAPCSOLAT

A függő és független változók között végzett kétváltozós elemzések alapján megállapítható, hogy a *család szerkezete egyaránt szignifikáns kapcsolatban van a szerfogyasztás szélsőségesebb formáival, az iskolai lógással és az egyéb problémás viselkedésekkel* ($p < 0,01$), viszont nem mutatható ki kapcsolat az önbecsüléssel és a depresszióval. Valamennyi probléma-mutató a teljes családban élők körében a legkedvezőbb, és a napi dohányzás kivételével a vér szerinti szülő nélkül nevelkedők között a legkedvezőtlenebb. Az egyszülős családban élők esetében nemcsak a problémásabb szerfogyasztási formák, de a problémás viselkedési egyéb mutatói is kedvezőbbek, mint a mozaikcsaládban élőknel (5. táblázat).

5. táblázat

A serdülőkori problémák előfordulása családtípusonként

	Teljes család	Mozaik-család	Egyszülős család	Egyéb
Napi dohányzás (%)	21,1	40,6	29,1	37,5
Havi részegség (%)	20,6	30,1	24,0	38,1
Tiltott szerek az életben (%)	15,0	31,5	25,0	38,9
Lógás az iskolából az előző hónapban (%)	9,9	19,3	11,3	20,7
A problémás viselkedés faktor értéke	-0,646	0,1186	0,0184	0,2344
Önbecsülés index értéke	19,27	18,95	19,05	18,18
Depressziós index értéke	11,3	11,8	11,5	11,9

Az előző havi lerészegedés sem az apa, sem pedig az anya *iskolai végzettségével* nem mutat szignifikáns kapcsolatot. A depressziós index nincs kapcsolatban az apa iskolai végzettségével, mint ahogy a tiltott szerek életprevalencia-értéke sincs kapcsolatban az anya iskolai végzettségével.

A problémás viselkedés faktor értéke a szülei iskolai végzettségét nem tudók, vagy a szüleiket nem ismerők esetében a legnagyobb. A legkedvezőbb mutatók a felsőfokú végzettségű szülők gyerekeit jellemzik (6. táblázat).

6. táblázat

A serdülőkorú problémák előfordulása a szülők iskolai végzettsége szerint

	Kevesebb mint érettségi	Érettségi	Felsőfok	Nem tudja, nincs apja
	Apa			
Napi dohányzás (%)	29,0	23,3	17,8	35,3
Havi részegség (%)	23,6	21,7	23,3	26,7
Tiltott szerek az életben (%)	19,7	18,5	19,6	27,8
Lógás az iskolából az előző hónapban (%)	12,8	11,5	8,3	18,4
A problémás viselkedés faktor értéke	0,005	-0,051	-0,072	0,165
Önbecsülés index értéke	18,7	19,4	19,8	19,04
Depressziós index értéke	11,5	11,3	11,2	11,9
	Anya			
Napi dohányzás (%)	32,1	22,9	18,2	33,3
Havi részegség (%)	23,9	23,6	20,6	27,0
Tiltott szerek az életben (%)	20,7	19,9	17,7	20,9
Lógás az iskolából az előző hónapban (%)	13,9	10,7	8,9	18,8
A problémás viselkedés faktor értéke	0,044	-0,039	-0,116	0,139
Önbecsülés index értéke	18,7	19,2	19,9	18,8
Depressziós index értéke	11,7	11,3	11,1	11,9

A családi kapcsolatok milyenségére vonatkozó mutatók közül a szülők érzelmi támogatását, gondoskodását kifejező faktor valamennyi vizsgált probléma-mutatóval szignifikáns kapcsolatban van. A nagyobb mértékű támogatás, gondoskodás negatív kapcsolatban van a szerfogyasztás szélsőséesebb formáival, az iskolai lógással és egyéb problémás viselkedésekkel. Ugyanakkor sem az önbecsülés, sem pedig depresszió mértékével nem találtunk szignifikáns kapcsolatot. A szülői kontrollt kifejező faktor (erős szabályozás és gyenge érzelmi támogatás) az önbecsüléssel és a depresszióval mutat gyenge, ám szignifikáns kapcsolatot: az erősebb szülői szabályozás kisebb önbecsüléssel és nagyobb mértékű depressziós tünetekkel társul. Az erősebb szülői kontroll csak tendenciájában mutat kapcsolatot a problémás viselkedéseket kifejező faktorról, a szélsőséesebb formájú szerfogyasztással viszont semmilyen kapcsolat nem mutatható ki. Ezzel szemben az anyagi támogatás (általagon felüli anyagi támogatás, ami a szülői kontroll

hiányával társul) egyértelműen kapcsolatban áll a diákok szerfogyasztásával és problémás viselkedésével.

Valamennyi vizsgált jellemzővel szignifikáns kapcsolatot mutat mind az édesanyához, mind pedig az édesapához fűződő viszonyral való elégedettség: *minél elégedettebb a diák a szüleihez fűződő viszonyával, annál kevésbé valószínű a szélsőségesebb szerfogyasztás, más problémás viselkedés, és kevésbé valószínűek a depressziós tünetek, viszont nagyobb mértékű az önbecsülés* (7. táblázat).

7. táblázat

A családi viszonyok milyensége és a problémás viselkedés közötti kapcsolatot kifejező Spearman korrelációs együttható értéke

	Érzelmi támogatás faktor	Szülői kontroll faktor	Anyagi támogatás faktor	Elégedettség az anyával	Elégedettség az apával
Napi dohányzás	-0,155**	0,013	0,090**	-0,066**	-0,160**
Havi részegség	-0,165**	-0,031	0,126**	-0,109**	-0,121**
Tiltott szerek az életben	-0,171**	0,010	0,067**	-0,139**	-0,112**
Volt részeg, naponta dohányzik és fogyasztott tiltott drogot	-0,139**	0,002	0,073**	-0,115**	-0,097**
Lógás az iskolából	-0,106	0,013	0,090**	-0,066**	-0,087**
Problémás viselkedés faktor értéke	-0,210**	0,040*	-0,019	-0,285**	-0,237**
Önbecsülés index	0,168**	-0,092**	0,019	0,257**	0,224**
Depresszió	-0,179**	0,051**	0,023	-0,256**	-0,266**

* p. < .05; ** p. < .01

A családot jellemző változók *önálló hatásának vizsgálatára* bináris logisztikus regresszióelemzést végeztünk. Külön modellt állítottunk fel a napi dohányzásra, a havi lerészegedésre, a tiltott szerek eddigi életben való előfordulására, az iskolai lógásra vonatkozóan. A problémás viselkedés egyéb formáit vizsgáló modellben függő változónak a bármilyen problémás viselkedés (szökés, önsértésen való gondolkodás, tényleges önsértés, öngyilkossági kísérlet) előfordulását vagy nem előfordulását tekintettük. A depresszióra ható tényezőket vizsgáló modell

függő változójában a depresszióra vonatkozó kérdésekre adott válaszok alapján a 14 vagy ennél nagyobb depressziós indexszel, illetve az ennél kisebb értékkel jellemzett diákokat választottuk ketté. Az önbecsülés esetében a 25 vagy nagyobb, illetve a 24 vagy kisebb önbecsülési értékkel jellemzett diákok jelentették a függő változó két értékét.

A család szerkezetének együttes hatása a legtöbb vizsgált probléma esetében szignifikáns. A család szerkezete egyáltalán nincs hatással az önsértés/szökés előfordulására, az önbecsülés és a depresszió esetében pedig gyenge a hatás. Az egyes családípusok önálló hatását tekintve azt látjuk, hogy a mozaikcsaládban élők körében nagyobb a valószínűsége a problémás szerfogyasztási formák előfordulásának, az iskolai lógásnak, ugyanakkor kisebb az esélye a depressziós tünetek előfordulásának, mint a teljes családban élők körében. Az egyszülős családforma nincs hatással a napi dohányzásra és a havi lerészegedésre, az iskolai lógásra valamint más problémás viselkedések előfordulására. Ugyanakkor az egyszülős családban élők között közel kétszeres a tiltott szerek kipróbálásának esélye, nő az önbecsülés, illetve mérséklődik a depressziós tünetek előfordulásának valószínűsége is. A vér szerinti szülők hiánya csupán a havi lerészegedés és a tiltott szerek kipróbálásának valószínűségét növeli.

A szülők érzelmi támogatása (a szülők érzelmi támogatását, gondoskodását, a gyerek programjairól való tájékozottságot kifejező faktor értéke) minden vizsgált mutatóra szignifikáns mértékben hat. *A szülők érzelmi támogatása mérsékli a problémás fogyasztási formák kialakulásának esélyét, mérsékli az iskolai lógás és más problémás viselkedések előfordulásának valószínűségét, növeli a diákok önbecsülését és mérsékli a depressziós tünetek előfordulásának valószínűségét.* Az erős szülői kontroll (erős szabályok érzelmi és anyagi támogatás nélkül) nincs hatással sem a problémás fogyasztási formákra, sem pedig az egyéb problémás viselkedéseket kifejező változókra. Szignifikáns hatást csupán az önbecsülés és a depresszió változóknál találtunk. Mindkét változó esetében úgy tűnik, hogy *az egyéb támogatás nélküli szülői kontroll kedvezőtlenül hat az önbecsülés mértékére és a depressziós tünetek előfordulására* is. Hasonlóképpen kedvezőtlen hatásúnak látszik az a szülői magatartás is, amelyben az anyagi támogatás a meghatározó. Az anyagi támogatást jelző faktor szignifikáns kapcsolatban van mind a három problémás szerfogyasztási formával és az iskolai lógással, növeli ezek valószínűségét, de növeli a depressziós tünetek előfordulásának esélyét is.

Az anyához fűződő viszonnal való elégedettség az iskolai lógáson kívül minden más vizsgált mutatóra kedvezően hat: mérsékli valamennyi problémás szerfogyasztási forma előfordulásának az esélyét, mérsékli az egyéb problémás viselkedési tünetek valószínűségét, növeli az önbecsülést és csökkenti a depressziót. Hasonló jellegű kapcsolatot jelez az apához fűződő viszonnal való elégedettség mutatója is. Az anyához fűződő kapcsolattól eltérően az apához fűződő kapcsolattal való elégedettség csökkenti az iskolai lógás valószínűségét is, viszont nincs szignifikáns kapcsolatban a tiltott szerfogyasztás életprevalenciájával.

Az apa iskolai végzettségének együttes hatása csupán az önbecsülés mértékére, az anya iskolai végzettsége pedig a dohányzásra és az önsértésre van szignifikáns hatással. Részletesebben nézve a szülők iskolai végzettségét, mind az apa, mind pedig az anya alacsony iskolai végzettsége növeli a napi dohányzás valószínűségét.

Az apa iskolai végzettségének nem ismerete vagy az apa teljes hiánya közel kétszeresére növeli az egyéb problémás viselkedések (önsértés, szökés otthonról, öngyilkossági kísérlet) valószínűségét, ugyanakkor az anya iskolai végzettségének nem ismerete / az anya hiánya mérsékli az egyéb problémás viselkedések előfordulásának az esélyét. Az önbecsülés mértékét tekintve egyértelműen a felsőfokú végzettségű apák gyermekei vannak a legkedvezőbb helyzetben, minden más iskolai végzettség mérséklően hat a gyerekek önbecsülésére (8–9. táblázat).

8. táblázat

A problémás szerfogyasztás kialakulásának esélyét növelő családi tényezők (logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai)

	Napi dohányzás		Havi lerészegedés		Tiltott szer az életben	
	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p
Családszerkezet (ref.: teljes család)		0,000		0,021		0,000
mozaikcsalád	1,974	0,000	1,415	0,013	2,133	0,000
egyszülős család	1,250	0,099	1,060	0,678	1,802	0,000
nincs édesszülő	0,1137	0,659	1,791	0,036	2,908	0,000
Érzelmi támogatás faktor	0,863	0,004	0,741	0,000	0,742	0,000
Szülői kontroll faktor	1,084	0,319	0,928	0,125	1,025	0,631
Anyagi támogatás faktor	1,271	0,000	1,302	0,000	1,199	0,000
Elégedettség az anyához fűződő viszonyal	0,831	0,001	0,862	0,004	0,818	0,000
Elégedettség az apához fűződő viszonyal	0,796	0,000	0,882	0,005	0,937	0,164
Apa iskolai végzettsége (ref.: felsőfok)		0,189		0,530		0,829
nem tudja, nincs apja	1,349	0,277	0,929	0,790	0,807	0,482
kevesebb mint érettségi	1,442	0,029	0,826	0,230	0,913	0,594
érettségi	1,325	0,088	0,805	0,159	0,873	0,415
Anya iskolai végzettsége (ref.: felsőfok)		0,002		0,471		0,182
nem tudja, nincs anyja	1,440	0,205	0,814	0,501	0,690	0,271
kevesebb mint érettségi	1,734	0,001	1,069	0,679	1,213	0,266
érettségi	1,204	0,213	1,173	0,261	1,239	0,165
Nagelkerke R2	11,9		8,5		9,7	

9. táblázat

Egyéb problémás viselkedés előfordulásának esélyét növelő családi tényezők (logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai)

	Iskolai lógás		Önsértés és szökés		Önbecsülés		Depresszió	
	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p	Exp(B)	p
Családszerkezet (ref.: teljes család)		0,008		0,539		0,059		0,046
mozaikcsalád	1,607	0,006	1,108	0,436	1,318	0,121	0,729	0,038
egyszülős család	0,816	0,318	0,874	0,292	1,510	0,014	0,719	0,021
nincs édesszülő	1,589	0,185	1,025	0,928	0,892	0,789	0,856	0,608
Érzelmi támogatás faktor	0,755	0,000	0,767	0,000	1,265	0,003	0,880	0,016
Szülői kontroll faktor	1,067	0,315	1,066	0,148	0,845	0,005	1,110	0,033
Anyagi támogatás faktor	1,250	0,000	1,043	0,336	1,004	0,945	1,128	0,012
Elégedettség az anyához fűződő viszonnal	0,977	0,755	0,678	0,000	1,383	0,000	0,692	0,000
Elégedettség az apához fűződő viszonnal	0,858	0,008	0,776	0,000	1,214	0,002	0,745	0,000
Apa iskolai végzettsége (ref.: felsőfok)		0,890		0,064		0,011		0,239
nem tudja, nincs apja	1,197	0,621	1,923	0,010	0,240	0,006	1,679	0,060
kevesebb mint érettségi	1,137	0,575	1,174	0,273	0,644	0,018	1,012	0,942
érettségi	1,187	0,442	1,056	0,700	0,713	0,048	1,059	0,719
Anya iskolai végzettsége (ref.: felsőfok)		0,502		0,004		0,441		0,062
nem tudja, nincs anyja	1,147	0,290	0,430	0,003	0,445	0,164	0,704	0,270
kevesebb mint érettségi	1,369	0,158	1,116	0,445	0,914	0,639	1,369	0,051
érettségi	1,184	0,407	0,922	0,531	1,042	0,796	1,237	0,141
Nagelkerke R2	6,7		14,8		8,3		11,7	

KÖVETKEZTETÉSEK

Az ESPAD-program keretében Magyarországon készített adatfelvételek eredményei a családok felbomlásának növekedését jelző tendenciákat tükrözik: az első, 1995. évi adatfelvételhez képest jelentősen csökkent azoknak a fiataloknak az aránya, akik az adatfelvétel idején mindkét vér szerinti szülővel együtt éltek, és négyszeresére nőtt azoké, akik egyik vér szerinti szülőjükkel sem éltek együtt. *A család felbomlása, illetve az új családforma egyértelműen hatással van arra, ahogy a fiatalok a családi kapcsolataikat megélik.* A két vér szerinti szülővel együtt élő diákok elégedettebbek szüleikhez fűződő viszonyukkal, úgy érzik, több gondoskodást, érzelmi támogatást kapnak tőlük, és kevesebb korlátozásban van részük, mint azok a diákok, akiknél egyik vér szerinti szülő sincs állandóan jelen a nevelésben. Bár a szülői gondoskodás megítélésében a mozaikcsaládban és az egyszülős családban élők nem különböznek jelentősen, a mozaikcsaládban élő fiatalok kevésbé érzik a szülői gondoskodást, támogatást, és erőteljesebbnek élik meg a szülői kontrollt, mint az egyszülős családban nevelkedő társaik.

A kétváltozós elemzések alátámasztják azokat a korábbi eredményeket, amelyek szerint *a két vér szerinti szülővel együtt élő fiatalok körében kevésbé fordulnak elő a serdülőkori problémák különböző formái, mint a többi családtípusban.* A korábbi hazai eredményekhez hasonlóan a 2011. évi eredmények szerint is *veszélyeztetettebb helyzetben vannak a mozaikcsaládban élő diákok, mint az egy szülővel nevelkedők,* a leginkább veszélyeztetető tényezőnek pedig mindkét vér szerinti szülő jelenlétének hiánya tekinthető.

A gondoskodó, támogató családi kapcsolat valamennyi vizsgált problémára mérséklő hatással van. *Azok a fiatalok, akik elégedettek szüleikhez fűződő viszonyukkal, érzelmileg támogatónak, gondoskodónak értékelik azt, kisebb valószínűséggel válnak problémás szerfogyasztóvá, és kevésbé jellemzi őket más probléma-tünet is.* Adataink ugyanakkor arra utalnak, hogy az érzelmi támogatás nélküli szülői korlátozás csökkenti a fiatalok önbecsülését, növeli a depressziós tünetek előfordulásának esélyét, és nem mérsékli a problémás szerfogyasztási formák kialakulásának valószínűségét. Az anyagi támogatással jellemezhető szülői magatartás elsősorban a problémás szerfogyasztási formák kialakulásának esélyét növeli.

A logisztikus regresszioelemzés eredményei szerint *a szülőkhöz fűződő viszony megítélésének és az érzelmi támogatást, gondoskodást nyújtó szülői kapcsolatoknak van kiemelkedő jelentősége.* Ezek a magyarázó változók azok, amelyek a legtöbb problémamutatóra szignifikánsan kedvező önálló hatással vannak: mérséklik a problémás fogyasztási és egyéb problémás viselkedési formák kialakulásának esélyét, növelik a fiatalok önbecsülését, és csökkentik a depressziós

tünetek előfordulásának veszélyét. Eredményeink arra utalnak, hogy *önmagában az egyes családszerkezeti formák hatása kevésbé jelentős* a fiatalok problémás viselkedésére. Szignifikáns hatást elsősorban a mozaikcsaládok esetében találtunk, amely családforma növeli a problémás szerfogyasztási formák kialakulásának és az iskolai lógásnak az esélyét. Ugyanakkor a vér szerinti szülő jelenlétének hiánya önmagában gyengébb hatással bír, mint a kétváltozós elemzéseknél tapasztaltuk, és úgy tűnik, csupán a rendszeres lerészegedés és a tiltott szerek kipróbálásának valószínűségét növeli.

Az erős szülői kontroll önmagában alig hat a fiatalok problémás viselkedésére, viszont mérsékli önbecsülésüket. A szülők anyagi támogatása pedig egyértelműen a problémás szerfogyasztási formák kialakulásának esélyét növeli.

Bár a kétváltozós elemzések eredményei szerint a szülők iskolai végzettsége is kapcsolatban van a fiataalkori problémák kialakulásával, a logisztikus regresszióelemzés alapján önálló hatás csupán néhány esetben mutatható ki: a szülők alacsonyabb iskolai végzettsége növeli a rendszeres dohányzás kialakulásának valószínűségét, a magasabb iskolai végzettség pedig növeli a gyerek önbecsülését. Az apa iskolai végzettségének nem ismerése növeli, az anya iskolai végzettségének nem ismerése pedig csökkenti az önsértő jellegű magatartások előfordulásának veszélyét.

Elemzésünk tehát összességében alátámasztja azokat az eredményeket, amelyek a család szerkezetének fontosságát hangsúlyozzák a családban élő fiatalok serdülőkori problémáinak kialakulásában, ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a családon belüli kapcsolatok milyenségének, a szülők nevelési elveinek, magatartásának önmagában is jelentős befolyása van a fiataalkori problémák kialakulására, illetve mérséklésére.

IRODALOM

- Adlaf, E. M.–Ivis, F. J. (1996): Structure and relations: The influence of familial factors on adolescent substance use and delinquency. *Journal of Child and Adolescent Substance Abuse*, 5: 1–19.
- Ahlström, S.–Metso, L.–Tuovinen, E. L. (2001): ESPAD 1995 and 1999. Country Report. Finland, *Themes 1*, STAKES.
- Andorka R.–Buda B.–Cseh-Szombathy L. (1974): *A deviáns viselkedés szociológiája*. Budapest, Gondolat.
- Backovic, D.–Marinkovic, J.–Grujicic-Sipetic, S.–Maksimovic, M. (2006): Differences in substance use patterns among youths living in foster care institutions and in birth families. *Drugs: education, prevention and policy*, August, 13(4): 341–351.
- Bjarnasson, T. (2000): *Adolescent Substance Use: A Study in Durkheimian Sociology*. Doctoral dissertation, University of Notre Dame.
- Bjarnasson, T.–Andersson, B.–Choquet, M.–Elekes, Zs.–Morgan, M.–Rapinett, G. (2003): Alcohol, Culture, Family Structure and Adolescent Alcohol Use: Multi-Level Modeling of Frequency of Heavy Drinking Among 15–16 Year Old Students in Eleven European Countries. *Journal of Studies on Alcohol*, 64, 200–208.
- Brassai L.–Pikó B. (2005): Szerhasználat és családi tényezők vizsgálata középiskolásoknál. *Addiktológia*, IV. 7–28.
- Buda B. (1992): *Az alkoholológia új távlatai. Utak az alkoholproblémák megértéséhez, megelőzéséhez és korai kezelésbeviteléhez (Válogatott tanulmányok)*. Budapest, Alkoholizmus Elleni Bizottság.
- Curran, E. M. (2007): The Relationship between Social Capital and Substance Use by High School Students. *Journal of Alcohol and drug Education*, Vol. 51 Issue 2, 59–73.
- Durkheim, É. (1982): *Az öngyilkosság*. Budapest, KJK.
- Elekes Zs. (2009): *Egy változó kor változó ifjúsága. Fiatalok alkohol- és egyéb drogfogyasztása Magyarországon – ESPAD 2007*. Budapest, NDI – L'Harmattan.
- Elekes Zs.–Paksi B. (2000): *Drogok és fiatalok. – A középiskolások droghasználata, alkoholfogyasztása és dohányzása az évezred végén Magyarországon*. ISMertető. Budapest, Ifjúsági és Sportminisztérium Kábítószerügyi Koordinációért felelős helyettes államtitkárság.
- Gerra, G.–Angioni, L.–Zaimovic, A.–Moi, G.–Bussandri, M.–Bertacca, G.–Gardini, S.–Caccavari, R.–Nicolì, M. (2004): Substance Use Among High-School Students: Relationships with Temperament, Personality Traits, and Parental Care Perception. *Substance Use & Misuse*, Vol. 39. No. 2. 345–367.

- Hibell, B.-Andersson, B.-Bjarnasson, T.-Ahlström, S.-Balakireva, O.-Kokkevi, A.-Morgan, M. (2004): *The ESPAD Report 2003. Alcohol and Other Drug Use Among Students in 35 European Countries*. Stockholm, CAN, Council of Europe.
- Hibell, B.-Guttormsson, U.-Ahlström, S.-Balakireva, O.-Bjarnason, T.-Kokkevi, A.-Kraus, L. (2012): *The 2011 ESPAD Report. Substance Use Among Students in 36 European Countries*. Stockholm, CAN, EMCDDA, Council of Europe.
- Kokkevi, A.-Fotiou, A. (2009): The ESPAD Psychosocial Modul. In Hibell et al. (2009): *The 2007 ESPAD Report*. CAN EMCDDA, Council of Europe Stockholm, 172-183.
- Nation, M.-Heflinger, C. A. (2006): Risk Factors for Serious Alcohol and Drug Use: The Role of Psychosocial Variables in predicting the Frequency of Substance Use Among Adolescents. *The American Journal of drugs and Alcohol Abuse*, 32, 415-433.
- Pongrácz T. (2011): A demográfiai értékrend változásában szerepet játszó főbb népesedési folyamatok. In Pongrácz T. (szerk.): *A családi értékek és a demográfiai magatartás változásai. Kutatási Jelentések 91*. Budapest, NKI, 17-37.
- Pongrácz T. (2012): Párkapcsolatok. In Óri P.-Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2012*. Budapest, NKI, 11-20.
- Spéder Zs. (2005): Az élettársi kapcsolatok térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, 2005/23. 187-217.
- Windle, M. (2000): Parental, Sibling, and Peer Influences on Adolescent Substance Use and Alcohol Problems. *Applied Development Science*, Vol. 4. No. 2, 98-110.